BO'LAJAK PEDAGOGLARNING KONFLIKTOLOGIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI

Karimov Jahongir Murodjon o'g'li
Farg'ona shahridagi alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan kar va zaif eshitadigan bolalar uchun 1-sonli ixtisoslashtirilgan maktab psixologi
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23176115

Annotatsiya. Ushbu tezisda bo'lajak pedagoglarning konfliktologik kompetentligini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari yoritiladi. Konfliktologik kompetentlikning kognitiv, motivatsion-qadriyatli, faoliyat-amaliy va refleksiv komponentlari o'zaro bog'liqlikda tavsiflanadi. Tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatli va refleksiv yondashuvlarning vazifalari aniqlashtirilib, keys-stadi texnologiyasining mazkur kompetentlikni rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari ko'rsatiladi. Rivojlantirish mexanizmi, pedagogik shart-sharoitlar va faoliyat dalillariga tayanuvchi baholash yo'nalishlari aniqlashtiriladi. Taklif etilgan tuzilma nazariy-metodik umumlashtirish sifatida taqdim etiladi; uning amaliy samaradorligi empirik tekshirishni talab qiladi.

Kalit so'zlar: konfliktologik kompetentlik, pedagogik konflikt, keys-stadi texnologiyasi, bo'lajak pedagog, kasbiy kompetentlik, kognitiv komponent, refleksiv faoliyat, oliy pedagogik ta'lim.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ КОНФЛИКТОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Аннотация. В данной тезисной работе освещаются теоретико-методологические основы развития конфликтологической компетентности будущих педагогов. Компоненты конфликтологической компетентности когнитивный, мотивационно-ценностный, деятельностно-практический и рефлексивный характеризуются во взаимосвязи. Определены задачи системного, компетентностного, деятельностного и рефлексивного подходов, раскрыты дидактические возможности технологии кейс-стади в развитии данной компетентности. Конкретизированы механизм развития, педагогические условия и направления оценивания, основанные на доказательствах деятельности. Предлагаемая структура представлена как теоретико-методическое обобщение; её практическая эффективность требует эмпирической проверки.

Ключевые слова: конфликтологическая компетентность, педагогический конфликт, технология кейс-стади, будущий педагог, профессиональная компетентность, когнитивный компонент, рефлексивная деятельность, высшее педагогическое образование.

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR DEVELOPING THE CONFLICTOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

Abstract. This thesis paper examines the theoretical and methodological foundations for developing the conflictological competence of future teachers. The cognitive, motivational-value, activity-practical, and reflective components of conflictological competence are characterised in their

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

interrelationship. The functions of systemic, competency-based, activity-based, and reflective approaches are specified, and the didactic potential of case study technology for developing this competence is demonstrated. The development mechanism, pedagogical conditions, and assessment areas based on evidence of activity are specified. The proposed framework is presented as a theoretical and methodological generalisation; its practical effectiveness requires empirical verification.

Keywords: conflictological competence, pedagogical conflict, case study technology, future teacher, professional competence, cognitive component, reflective activity, higher pedagogical education.

Zamonaviy ta'limda pedagogning kasbiy tayyorgarligi fan mazmunini chuqur bilish bilan birga, ta'lim jarayonidagi ziddiyatli vaziyatlarni asosli boshqarishga tayyorlikni ham qamrab oladi. Mazkur tezisda konfliktologik kompetentlik konfliktning tabiati, sabablari va rivojlanishini anglash, uning ehtimoliy oqibatlarini oldindan baholash hamda konstruktiv yechimni tanlashga xizmat qiluvchi bilim, qadriyat, ko'nikma va refleksiya birligi sifatida talqin etiladi. U kasbiy kompetentlikning kommunikativ va psixologik-pedagogik jihatlari bilan uzviy bog'liq yo'nalishidir. Tadqiqotning maqsadi — konfliktologik kompetentlikning tarkibiy komponentlari va ularni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodologik yondashuvlarni aniqlashtirish. Ish nazariy-metodik xarakterga ega: tanlangan manbalardagi qarashlar qiyoslanib, ularning pedagogik tayyorgarlikka tatbiqi umumlashtiriladi. Pedagogik texnologiyani mazmun, faoliyat, vosita va monitoring birligida ko'rib chiqish mazkur vazifani tizimlashtirish uchun asos bo'ladi [1].

Ta'lim muassasasida pedagog o'quvchilar, ota-onalar, hamkasblar va rahbariyat bilan o'zaro munosabatga kirishadi. Manfaatlar, qadriyatlar va vaziyat talqinidagi farqlar ziddiyatga sabab bo'lishi mumkin. Tomas–Kilmann yondashuvida raqobatlashish, hamkorlik, murosa, chetlashish va moslashish uslublari farqlanadi. Ularning maqbulligi vaziyat va tomonlarning ehtiyojlariga bog'liq [2; 3]. Pedagogik tayyorgarlikda muayyan uslubni mutlaq ustun qo'yishdan ko'ra, tanlov sababini va oqibatini asoslashga e'tibor qaratish lozim.

Konfliktologik kompetentlikni murosaga moyillik yoki nizolarning yo'qligi bilan tenglashtirmaslik lozim. Mazkur ishda kasbiy natija muammoni aniqlashtirish va pedagogik jihatdan maqbul harakatni asoslash orqali baholanadi. Strategiyani tanlashda vaziyatning dolzarbligi, mavjud vaqt, munosabatlarni davom ettirish zarurati va tomonlarning muloqotga tayyorligini hisobga olish taklif etiladi. Bu konflikt uslubini vaziyatga mos tanlashning pedagogik talqinidir [2; 3]. Konfliktologik kompetentlikni tahlil qilish uchun to'rtta o'zaro bog'liq komponent taklif etiladi. Bu tasnif kompetentlikning barcha jihatlarini qamrab oluvchi yagona model sifatida emas, pedagogik vazifalarni loyihalashga xizmat qiluvchi ishchi tuzilma sifatida qaraladi.

Kognitiv komponent konfliktning turlari, sabablari, bosqichlari va boshqarish strategiyalari haqidagi bilimlarni qamrab oladi. Uning amaliy belgisi — vaziyatdagi dalillarni taxminlardan ajratish, ishtirokchilar manfaatlarini aniqlash va muammoni nazariy tushunchalar yordamida izohlashdir.

Motivatsion-qadriyatli komponent konfliktni yashirish yoki bostirishga emas, tomonlarning qadr-qimmati va manfaatlarini hisobga olgan holda hal etishga yo'nalganlikni bildiradi. U talabaning hurmat, adolat va kasbiy mas'uliyat tamoyillari asosida o'z tanlovini izohlashida namoyon bo'ladi.

Faoliyat-amaliy komponent vaziyatni tahlil qilish, faol tinglash, muzokara yuritish, yechimlarni qiyoslash va kelishilgan harakatni amalga oshirish ko'nikmalarini birlashtiradi. Zarur hollarda pedagog o'z vakolati chegarasini anglab, mutaxassis yordamini jalb etish yo'lini belgilashi kerak.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Refleksiv komponent o'z harakatlarining sabab va oqibatlarini tahlil qilish, yo'l qo'yilgan xatoni dalil bilan aniqlash hamda keyingi faoliyatni tuzatishni anglatadi. Bunda umumiy o'zini baholashdan ko'ra, dastlabki qarorning nima sababdan va qanday o'zgartirilgani muhimdir.

Komponentlarning o'zaro aloqasi "bilim – qadriyat – amaliy harakat – refleksiya" birligida ifodalanadi. Bu qat'iy chiziqli ketma-ketlik emas: amaliy qiyinchilik bilimni qayta ko'rib chiqishga, refleksiya esa tanlangan strategiyani o'zgartirishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun nazariy ma'ruza kasbiy vaziyat tahlili, muhokama va amaliy mashq bilan uyg'unlashtirilishi maqsadga muvofiq. Metodologik jihatdan tizimli yondashuv komponentlar yaxlitligini, kompetensiyaviy yondashuv bilimning kasbiy vazifada qo'llanishini, faoliyatli yondashuv talabaning qaror qabul qilishdagi ishtirokini, refleksiv yondashuv esa harakatni qayta baholashni belgilaydi. Mazkur yondashuvlar asosida har bir topshiriqqa kutiladigan harakat, kuzatiladigan dalil va baholash mezonini biriktirish taklif etiladi.

Nazariy tahlilda pedagogik shart-sharoit va rivojlantirish mexanizmini farqlash muhim. Shart-sharoitlar talabaning o'rganishi uchun imkoniyat yaratadi; mexanizm esa ushbu imkoniyatning kasbiy harakatga qanday aylanishini izohlaydi. Mazkur tezisda vaziyatni qayta talqin qilish, qarorning qadriyatli asosini aniqlash, yechimni muloqotda sinash va refleksiv tuzatish o'zaro bog'liq rivojlantiruvchi jarayonlar sifatida ko'rib chiqiladi. Masalan, o'quvchining e'tirozini avtomatik ravishda intizomsizlik deb baholamasdan, uning sabablarini aniqlashtirish topshirig'i bilim, kasbiy qadriyat va amaliy harakatni bitta vaziyatda bog'lash imkonini beradi. Keys-stadi texnologiyasi real yoki o'quv maqsadida modellashtirilgan vaziyatni tahlil qilish, muqobil yechimlarni muhokama etish va qarorni asoslashga tayanadi [4]. Keys ustida ishlashda talaba tahlilchi, yechim ishlab chiquvchi va baholovchi vazifalarini bajaradi. Mazkur tezisda keys-stadi ilmiy tadqiqot dizayni emas, vaziyatga asoslangan o'qitish texnologiyasi ma'nosida qo'llanadi. Uning konfliktologik tayyorgarlikka tatbiqida tayyor javobni topishdan ko'ra, qarorning daliliy va etik asoslarini tushuntirish ustuvor bo'lishi kerak.

Keysga asoslangan o'qitishning bo'lajak pedagoglarni sinfni boshqarish muammolariga tayyorlashdagi qo'llanishi Choi va Lee tadqiqotida, pedagogik tayyorgarlikdagi o'quv modeli esa Şen Akbulut va Hill ishida yoritilgan [5; 6]. Ushbu tezisning taklifi mavjud yondashuvlarni aynan konfliktologik kompetentlikning to'rtta komponenti va pedagogik vaziyatlar bilan bog'lashdan iborat; bu moslashtirishning samaradorligi alohida tekshirilishi kerak. Metodik jihatdan o'quv topshiriqlarini bir martalik munozara bilan cheklamasdan, o'zaro bog'langan vaziyatlar ketma-ketligida tashkil etish taklif qilinadi. Dastlab talaba tayyor vaziyatdagi dalil va taxminlarni ajratadi, keyin bir muammoga doir qarama-qarshi pozitsiyalarni qiyoslaydi, so'ng qo'shimcha ma'lumot asosida qarorini qayta ishlaydi. Bir xil yechimni takrorlash o'rniga, vaziyatning muhim sharti o'zgartiriladi. Shu tariqa yodlangan ibora emas, nazariy tushunchani yangi sharoitda qo'llash kuzatiladi [5; 6].

Rivojlantiruvchi muhit uchun baholash mezonlarining oldindan tushuntirilishi, muqobil fikrni asoslash imkoniyati va shaxsni kamsitmaydigan qayta aloqa muhim shartlar sifatida taklif etiladi. Talabadan o'z hayotidagi og'riqli nizoni majburan oshkor qilish talab etilmaydi; uning o'rniga modellashtirilgan yoki shaxsiy ma'lumotlardan tozalangan keys tanlanadi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bilan bog'liq vaziyatlarda axborotning tushunarliligi va muloqot vositalarining mosligi ham tahlilga kiritiladi. Bunda kommunikativ to'siqni shaxsning istagi yoki xulqiga doir tekshirilmagan taxmin bilan almashtirmaslik tamoyili saqlanadi. Komponentlar rivojlanishini kuzatishda o'zaro to'ldiruvchi faoliyat dalillariga tayanish taklif etiladi. Kognitiv komponent uchun yozma vaziyat tahlili, motivatsion-qadriyatli komponent uchun qarorning etik asoslanishi, faoliyat-amaliy komponent uchun rolli muloqotdagi harakat, refleksiv komponent uchun dastlabki va qayta ishlangan yechim

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

qiyoslanadi. Masalan, talaba adolat haqida to'g'ri fikr bildirsa-yu, suhbatdoshini tinglamasa, mazkur nomuvofiqlik keyingi mashqning maqsadini belgilaydi. Bu ko'rsatkichlar dastlabki metodik tavsiflar bo'lib, standartlashtirilgan diagnostika o'rnini bosmaydi.

Xulosa. Konfliktologik kompetentlikni rivojlantirish nazariy bilim, kasbiy-etik munosabat, amaliy harakat va refleksiyani uyg'unlashtirishni talab etadi. Keys-stadi mazkur birlikni o'quv vaziyatida tashkil etish vositasi sifatida qo'llanishi mumkin. Mashg'ulotlarda muqobil strategiyalarni asoslash, dialogni kuzatish va qarorni qayta ishlashga sharoit yaratish tavsiya etiladi. Taklif etilgan tuzilma keyingi metodik loyihalash va empirik tekshirish uchun asos bo'lib, tajribada isbotlangan natija sifatida talqin qilinmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yo'ldoshev J. G'., Usmonov S. A. Pedagogik texnologiya asoslari: xalq ta'limi xodimlari uchun qo'llanma. – Toshkent: O'qituvchi, 2004. – 104 b.
2. Kilmann R. H., Thomas K. W. Developing a forced-choice measure of conflict-handling behavior: The "MODE" instrument // Educational and Psychological Measurement. – 1977. – Vol. 37, No. 2. – P. 309–325.
3. The Myers-Briggs Company. TKI® Assessment – Thomas-Kilmann Conflict Management Tool – URL: https://www.themyersbriggs.com/en-us/explore-solutions/tki (murojaat sanasi: 04.10.2026).
4. Barnes L. B., Christensen C. R., Hansen A. J. Teaching and the Case Method: Text, Cases, and Readings. – 3rd ed. – Boston: Harvard Business School Press, 1994. – 333 p.
5. Choi I., Lee K. Designing and implementing a case-based learning environment for enhancing ill-structured problem solving: Classroom management problems for prospective teachers // Educational Technology Research and Development. – 2009. – Vol. 57, No. 1. – P. 99–129.
6. Şen Akbulut M., Hill J. R. Case-based pedagogy for teacher education: An instructional model // Contemporary Educational Technology. – 2020.

Mualliflik huquqi egasi tomonidan ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.